

**Interaction between grammar and pragmatics:
the case of implicit subject and direct object arguments
in Hungarian language use**

Németh T. Enikő

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Szeged
2015

1. A kitűzött kutatási feladat rövid összefoglalása

1.1. A kutatási téma a szakirodalom kontextusában és a kutatás célja

Különböző nyelvekben (angol, spanyol, olasz, német stb.) különböző megközelítések (pl. Fillmore 1986; Groefsema 1995; Cote 1996; Radford 1997; Goldberg 2005) különböző típusú lexikailag realizálatlan, szintaktikailag hiányzó, röviden: implicit igei argumentumot vizsgáltak, gyakran nem is implicit argumentumnak nevezve a vizsgálat tárgyát, ill. nem téve különbséget a szemantikai argumentum és a szintaktikai vonzat között. Az igeek különböző típusú – pl. alanyi, tárgyi, határozott, határozatlan, reflexív, visszaható – implicit argumentumokkal való előfordulásának lehetőségeit leginkább lexikai-szemantikai, szintaktikai vagy pragmatikai tényezőkkel magyarázták. A legújabb szakirodalom ugyanakkor rávilágított arra, hogy a pusztán lexikai-szemantikai, szintaktikai vagy pragmatikai magyarázatok önmagukban nem nyújthatnak kielégítő magyarázatot (l. a disszertáció 2.1–2.3. alfejezeteit).

Az említett, kizárólag egy-egy területre koncentráló magyarázatok hiányosságainak és problémáinak kiküszöbölésére olyan komplex megközelítések jöttek létre, amelyek integrálják az implicit argumentumok előfordulását engedélyező és azonosítását lehetővé tevő különböző tényezőket (vö. pl. Goldberg 2005; Iten et al. 2005; Németh T. 2008, 2012). Bár ezek a magyarázatok eltérő elméleti keretekben született rivális javaslatok, amelyek a különböző tényezőknek eltérő mértékű szerepet tulajdonítanak az igeek implicit argumentumokkal való használatának engedélyezésében, megegyeznek abban, hogy a fenti faktorok szoros interakcióját feltételezik (l. a disszertáció 2.4. alfejezetét).

Annak ellenére, hogy szintaktikai, szemantikai és pszicholingvisztikai munkák (pl. Kiefer 1990; Komlósy 1992; Pléh 1994; Dankovics 2005) korábban is érintették a kérdéskört a magyar szakirodalomban, az implicit argumentumok viselkedésével nem foglalkoztak széleskörűen. Disszertációm ezt a hiányt pótlandó az alábbi három fő célt tűzte maga elé (l. a disszertáció 1.3. alfejezetét):

- (i) a magyar igeek implicit alanyi és tárgyi argumentumokkal való előfordulási és azonosítási lehetőségeinek részletes és átfogó vizsgálata különböző adatforrásokból származó adatokra támaszkodva,
- (ii) a magyar igeek tipológiájának felállítása implicit argumentumokkal való előfordulásuk alapján, valamint
- (iii) az implicit argumentumok használatának engedélyezését motiváló és azonosításának mechanizmusait vezérlő pragmatikai tényezők feltárása.

Az első cél tekinthető a disszertáció legfőbb céljának, amelynek megvalósítása megteremti a lehetőséget a másik, hozzá szorosan kapcsolódó két célkitűzés teljesítéséhez. Bár kutatásaimban elsősorban az implicit alanyi és tárgyi argumentumokra fókuszáltam, az elemzési módszerek és magyarázati módok az implicit határozói argumentumokra is kiterjeszthetők, ahogy ezt a disszertáció több pontján is jelzem (vö. pl. 5.2. és 5.3. alfejezeteket).

A nemzetközi és a hazai szakirodalom eredményeinek kritikai áttekintése és saját korábbi vizsgálataim azt mutatják, hogy az implicit argumentumok előfordulását és azonosítását különböző tényezők együttesen irányítják. Egy ilyen integratív nézőpontból implicit argumentumnak tekintek minden olyan, az ige lexikai-szemantikai reprezentációjában helyet foglaló, de lexikailag realizálatlanul hagyott argumentumot, amelynek a jelenlétét a megnyilatkozásban lexikai-szemantikai, grammatikai (fonológiai, morfológiai, szintaktikai, szemantikai) és/vagy pragmatikai evidenciák (ide értve a diskurzusbelieket is) igazolják (l. a disszertáció 3. fejezetét). A definícióhoz három megjegyzést kell fűzni. Először, a grammatika

fogalmát tágra értelmezve a lexikai-szemantikai információ is a grammatikában foglaltnak tekinthető. Ugyanakkor az implicit argumentumok engedélyezési és interpretálási mechanizmusainak működése és rendezettsége miatt érdemes elkülönülten megnevezni a lexikai-szemantikai tényezőket (l. lentebb a 2. és 3. fejezetet). Másodszor, a pragmatikai evidenciák származhatnak a nyelvhasználatra vonatkozó általános, kontextusfüggetlen pragmatikai tudásból és a konkrét kontextuális információkból. Harmadszor, a definícióban szereplő evidenciák jelzik, hogy a megnyilatkozásban implicit módon jelen van egy lexikailag realizálatlan argumentum és nem a beszélő által elkövetett performanciahibáról van szó.

Az implicit argumentumok általam javasolt definícióját összevetettem a szakirodalomban fellelhető más értelmezésekkel (a disszertáció 3.1.2. alfejezete). Összeegyeztethető az implicit argumentum ezen felfogása a relevanciaelmélet (Groefsema 1995), ill. a központosság-elmélet (centering theory, Cote 1996) elképzeléseivel, amelyek szerint a konceptuális-szemantikai reprezentációba foglalt valamely argumentum bizonyos lexikai-szemantikai és kontextuális feltételek fennállása esetén nem szükséges, hogy lexikalizálódjon. A fentihez hasonlóan határozzák meg az implicit argumentum fogalmát a funkcionális nyelvtanok (Dik 1985), opcionális megjelenést biztosítva a predikátumkeretben szereplő valamely argumentumnak. Például az *eat* 'eszik' igét mindig kétargumentumúnak tartják, amelynek tárgy nélküli használatában a második argumentumhely meghatározatlan marad. A funkcionális diskurzus nyelvtan (functional discourse grammar, García Velasco – Portero Muñoz 2002) a jelenség magyarázatánál felváltja az önmagában magyarázatként használt predikátumkeretet a predikátumtemplátum, a lexémák absztrakt jelentésdefiníciója, valamint az ezeket összekapcsoló mechanizmusok kombinációjával. Egy lexikai egység valamely argumentumának „elhagyását” az absztrakt jelentésdefiníciónak különböző predikátumtemplátumokkal való összekapcsolódásaként írja le, szintaktikai alternációként kezelve az implicit argumentummal való előfordulást. E tekintetben a funkcionális diskurzus nyelvtan megegyezik a konstrukciós nyelvtan (Goldberg 2005) és a lexikai-konstrukciós megközelítés (Bibok 2008) elképzelésével.

Az implicit argumentumok fenti felfogása ugyanakkor nem azonos a generatív grammatikákban széles körben elfogadott definícióval (Radford 1997; Bartos 2000). Az általam javasolt meghatározás megengedi, hogy implicitnek tekintsük a fonetikailag nem kifejezett üres névmást (a *pro*-t, sőt a *PRO*-t is), amely azonban – a többi lexikailag kifejezetlen argumentumtól eltérően – a szintaktikai szerkezetben saját pozícióval rendelkezik. Annak ellenére nem azonos az általam javasolt felfogás a generatív nyelvtanével, hogy a *Strukturális magyar nyelvtan* 1. kötetének *Glosszáriumában* (Kiefer 1992, 900) a *pro-NP*, *pro-N*, *pro-VP* és *pro-V'* terminusok értelmezésekor a jelenlét „rejtettségének” az *implicitiség* a szinonimája.

Az implicit argumentumok fenti meghatározása eltér a lexikai-funkcionális nyelvtan (lexical functional grammar) felfogásától is (vö. Komlósy 2001), amely az explicit, ill. implicit tárgyi argumentummal való előfordulás kezelése érdekében két *eszik* igét vesz fel, egy tranzitív és egy intranszitiv *eszik*-et, amelyek között vonzatstruktúrát változtató lexikai szabály létesít kapcsolatot, ill. az időjárásigék esetén egy *pro* alanyi argumentumot feltételez a lexikonban implicit alannal való előfordulás helyett.

Az implicit argumentum fenti meghatározása magában foglalja, de terminológiailag nem különíti el a szemantikai irodalomban előbukkanó ki nem mondott konstituens (unarticulated constituents) fogalmát (vö. pl. Perry 1998; Martí 2006; Vicente–Groefsema 2013).

A magyarban, akárcsak a többi *pro*-ejtő nyelvben, pl. a spanyolban, a japánban, a kínaiban, a koreaiiban vagy a warlpiriben, sokkal szabadabban fordulhatnak elő implicit argumentumok, mint a *pro*-ejtést nem mutató nyelvekben, pl. az angolban, a németben, a norvégban, a hollandban vagy a franciában. Ez utóbbi nyelvek igéitől eltérően a magyar igék

nem abban különböznek egymástól, hogy előfordulhatnak-e egyáltalán lexikailag kifejezetlenül hagyott argumentumokkal vagy sem, hanem abban, hogy milyen típusú argumentummal, milyen módon, milyen kontextusban fordulhatnak elő implicit argumentumokkal. Az implicit argumentumoknak a magyarban tehát különböző típusai vannak, igazolhatóságukra különböző tényezőket soroltam fel a meghatározásban. A különböző típusú evidenciák külön-külön történő említésével egyértelműen jelezni kívántam az implicit argumentumok különböző jellegét. Bár az implicit argumentumok előfordulási lehetőségeit különböző tényezőkkel lehet magyarázni, erőteljesen hangsúlyozni kell ezek intenzív együttműködését.

1.2. Elméleti, metaelméleti és módszertani megfontolások

1.2.1. Grammatika és pragmatika interakciója

Az implicit argumentumok komplex nézőpontból történő definiálása lényeges elméleti, metaelméleti és módszertani döntéseket igényel. Először, ha azt feltételezzük, hogy a lexikai-szemantikai, grammatikai és pragmatikai tényezők szoros együttműködésben engedélyezik az igék implicit argumentumokkal való előfordulását, akkor plauzibilisnek kell tartanunk, hogy a grammatika és a pragmatika nem függetlenek egymástól, hanem egymással interakcióban állnak.

A grammatika és a pragmatika közötti együttműködés csak konkrét elméleti keretekben vizsgálható attól függően, hogy az adott keret hogyan határozza meg a grammatikát és a pragmatikát. A szakirodalomban számos grammatika- és pragmatikaértelmezés található, amelyek között jelentős eltérések vannak, ezért nélkülözhetetlen a fogalmi reflexió mind a szakirodalomban fellelhető nézetek, mind a saját elképzelésem bemutatása során. Eleget téve ennek a módszertani kíváncságnak a grammatikát a nyelvelmélet egyik komponenseként a nyelvtudás, azaz a grammatikai kompetencia explicit modelljeként határozom meg, amely nem független a pragmatikától. A pragmatikát pedig a nyelvelmélet egy másik komponenseként, a nyelvtudás használatának, azaz a pragmatikai kompetenciának az explicit modelljeként, amely nem független a grammatikától (Németh T. 2006; Németh T. – Bibok 2010a, b; Németh T. 2014). A grammatika és a pragmatikai között kétirányú kapcsolatot, együttműködést feltételezek, amelynek alapja az általuk modellált kompetenciák, a nyelvtudás és a nyelvhasználati tudás közötti interakció (l. a disszertáció 1.2.1. alfejezetét).

1.2.2. Megnyilatkozások mondatok helyett

Az implicit argumentumok komplex meghatározásából eredő második elméleti és módszertani döntésem az, hogy az implicit argumentumokat nem kizárólag a nyelv szintjéhez tartozó mondatokban célszerű vizsgálni, ahogy tették korábban például a pusztán szintaktikai (vö. pl. Komlósy 1992) vagy lexikai-szemantikai megközelítések (vö. pl. Fillmore 1986), hanem a nyelvhasználat konkrét kontextusaiban megvalósuló megnyilatkozásokban is. Ezáltal a magyar igék implicit argumentumokkal való előfordulásának olyan esetei válnak leírhatóvá és magyarázhatóvá, amelyeket a mondatközpontú megközelítések kizártak a vizsgálatból grammatikai rosszul formáltságra hivatkozva.

A megnyilatkozásokat korábbi munkáimban a nyelvhasználat egységeiként definiáltam (Németh T. 1996: 17–40, a disszertáció 1.2.2. alfejezete), és ez a definíció az implicit argumentumokkal való előfordulás vizsgálata számára is megfelelő kiindulópont:

- (1) $u = (pu, c, p, t)$

Egy u megnyilatkozás egy olyan ins inskripció, amelyet egy p személy egy t időpontban egy pu pragmatikai egységként használ/értelmez. Az *inskripció* terminus egy fizikai médiumbeli megvalósulásra vonatkozik, a p személy pedig egyaránt jelentheti a kommunikátort vagy a kommunikációs partnert. Mivel a megnyilatkozások a nyelvhasználat egységei, ezért grammatikai és pragmatikai szempontból is jellemezni kell őket.

$$(2) \quad pu = \left(\begin{Bmatrix} ls \\ le_{int} \end{Bmatrix}, pf \right)$$

A megnyilatkozások grammatikai jellemzése a nyelv jól formált mondataival való összevetés révén végezhető el. E tekintetben a megnyilatkozások két csoportra oszthatók. Az első csoportba azok tartoznak, amelyek ls nyelvi struktúrával rendelkeznek, míg a másodikba azok, amelyek mindössze egyetlenegy le_{int} lexikai egységből állnak, például indulatszóból, amely nem helyezhető bele a jól formált mondatok szintaktikai szerkezetébe. Implicit argumentumok csak az első csoportban, azaz az ls nyelvi struktúrával rendelkező megnyilatkozásokban fordulhatnak elő. A megnyilatkozások pragmatikai jellemzése a c kontextusban betöltött pf pragmatikai funkcióik (f_{lit} szószerintiség funkciója, f_{ip} interperszonális, f_{ill} illokúciós és f_{att} attitudinális funkció) alapján történhet. A c kontextus a közvetlenül megfigyelhető fizikai környezetből (c_{phys}), az enciklopédikus tudásból (c_{enc}) és a diskurzuselőzményekből (c_{disc}) származó információkat tartalmazza. Az implicit igei argumentumok előfordulási és azonosítási módjainak tárgyalásakor a közvetlen megnyilatkozáskontextus és a kiterjesztett kontextus fogalmát is bevezettem. A közvetlen megnyilatkozáskontextus az implicit argumentumok szűk megnyilatkozáskörnyezetére vonatkozik, beleértve annak grammatikai és enciklopédikus tulajdonságait (Groefsema 1995). A kiterjesztett kontextus a megelőző diskurzust, további enciklopédikus információt és a megnyilatkozás fizikai környezetét foglalhatja magában. A közvetlen megnyilatkozáskontextus és a kiterjesztett kontextus megkülönböztetése segít megvilágítani az implicit argumentumok engedélyezési és azonosítási műveleteinek rendezettségét.

Egy megnyilatkozás által betölthető pragmatikai funkciók az általános, kontextusfüggetlen pragmatikai tudás részét képezik. Az általános pragmatikai tudás megkülönböztetendő a konkrét kontextuális információktól, amelyek egybeeshetnek az általános pragmatikai tudás predikcióival, és ezáltal támogatják azt, de különbözhetnek is attól. Ez utóbbi esetben a konkrét kontextuális információk felülírhatják az általános pragmatikai tudás által közvetített információkat. Az igeik implicit argumentumokkal való előfordulásának a magyarázatában az általános pragmatikai tudásnak és a konkrét kontextuális információknak a viszonya szintén fontos kérdés a grammatika és a pragmatika interakciója mellett, különösen a zéró anaforák használatakor és értelmezésekor, ahogy erre több tanulmányomban (Németh T. – Bibok 2010a, b; Németh T. 2012, 2014) és a disszertáció 5. fejezetében is rámutattam.

1.2.3. Különböző adatforrásokból származó adatok integrációja, valamint az adatok és az elmélet viszonya a kutatásban

A nyelvtan és a pragmatika interakciójának, valamint a megnyilatkozásoknak a figyelembevétele háttérfeltevésekként szolgált a kutatásaim számára. A szakirodalom rivális hipotéziseinek a vizsgálatok, valamint a magyar igeik explicit és implicit argumentumokkal való különböző előfordulásainak az elemzésekor ezekre a háttérfeltevésekre támaszkodtam. A rivális megoldási javaslatok értékelésénél az adott megközelítés háttérfeltevéseit és adatszerkezetét is feltártam annak érdekében, hogy a javaslatok konklúzióinak plauzibilitását összevethessem egymással és az általam megállapítottal. Különösen gyümölcsözőnek

bizonyult ez az eljárás a természeti jelenségekkel kapcsolatos igék explicit és implicit alanyokkal való előfordulásának elemzésekor, alkalmazva az adatok Kertész és Rákosi (2012) metaelméleti p-modellje által bevezetett új értelmezését, amely szerint az adat nem egy előfordulás, hanem egy szerkezettel rendelkező plauzibilis állítás (l. a disszertáció **4.1.1.** alfejezetét).

Az eddig tárgyalt két metodológiai megfontolás mellett egy, a komplex nézőpont alkalmazásából fakadó, harmadik szempont alkalmazását is megvalósítottam, nevezetesen a különböző típusú adatforrásokból származó adatok integrálását (l. a disszertáció **1.2.3.** alfejezetét). Az implicit argumentumoknak a nyelvhasználat *c* kontextusában való vizsgálatába a mondatközpontú megközelítések többnyire intuíciónál származó adatai mellé más adatforrásokból, többek között megfigyelésből, írott és szóbeli korpuszokból, valamint gondolatkísérletekből származó adatokat is bevontam. Megállapítottam, hogy a különböző adatforrásokból nyert adatok használatával ellensúlyozhatóak az egyes adatforrások hátrányai, továbbá olyan előfordulások is leírhatókká és magyarázhatókká válnak, amelyeket csak az egyik vagy csak a másik adatforrásra támaszkodva nem vonhattam volna a kutatás látókörébe. A Kertész és Rákosi-féle (2012) p-modellt alkalmazva, a kutatás folyamatában az adatok elemzése és az elméletalkotás között ciklikus és prizmatikus viszony mutatkozott. Az erre a viszonyra vonatkozó szisztematikus metaelméleti reflexió megalapozottabbá tette az elemzéseket az implicit argumentumokkal kapcsolatos tárgytudományos vizsgálataimban és növelte az eredmények plauzibilitását (l. pl. a disszertáció **4.2.** alfejezetét).

2. Az elvégzett vizsgálatok rövid leírása, a feldolgozás módszerei

2.1. Az implicit argumentumokkal való előfordulás három módja

Elemzéseim során a magyar nyelvhasználat megnyilatkozásaiban az implicit igei argumentumok előfordulásának és azonosításának három módját különítettem el (l. a disszertáció **3.2.** alfejezetét):

- (A) Az ige lexikai-szemantikai reprezentációjának valamely eleme engedélyezi az ige argumentumának lexikailag realizálatlan előfordulását a kognitív relevancia elvével összhangban.
- (B) A megnyilatkozás – amelyben az implicit argumentum előfordul – többi része, azaz a közvetlen megnyilatkozáskontextus (beleértve a megnyilatkozás grammatikai és enciklopédikus tulajdonságait) a kognitív relevanciaelvvel összhangban lévő tipikus interpretációt eredményez.
- (C) Az implicit argumentum közvetlen kontextusának a kiterjesztése releváns interpretációhoz vezet.

Az **1.2.3.**-ban felsorolt különböző típusú adatforrásokból származó adatok széles körére támaszkodva, részletesen megvizsgáltam ezt a három előfordulási módot az alanyi és a tárgyi argumentumok esetén. Külön figyelmet fordítottam annak megmutatására, hogyan működnek együtt, egyfelől, a lexikai-szemantikai jelentés (beleértve a lexikalizálódott enciklopédikus információkat is), a morfoszintaktikai és diskurzusgrammatikai tulajdonságok: az alanyi/tárgyas ragozás, a *pro*-ejtés, zéró diskurzusanaforák, valamint, másfelől, az olyan pragmatikai tényezők, mint az általános, kontextusfüggetlen pragmatikai tudás, és a konkrét kontextusoktól függő pragmatikai információ. Továbbá, a nyelvtani és pragmatikai tényezők interakciójának vizsgálatakor azt is bemutattam, miképpen egészítik ki pragmatikai tényezők a grammatika által felkínált/elvárt használatot és interpretációt, ill. hogyan változtatják meg azt.

2.2. (A) mód: Az igék lexikai-szemantikai reprezentációjának szerepe

A disszertáció 4. fejezetében tüzetesen megvizsgáltam az alanyi és a tárgyi igei argumentumok elhagyhatóságának lexikai-szemantikai jellemzőit. Azok a magyar igék, amelyek előfordulhatnak az első módon implicit alanyi és/vagy tárgyi argumentummal gazdag lexikai-szemantikai reprezentációval rendelkeznek, erőteljesen korlátozzák lexikailag (szelekciós megkötésekkel, az események tipikus módjának előírásával, a kategóriák prototipikus struktúrája révén) argumentumaikat. Lexikai-szemantikai reprezentációjuk kétféle értelmezése teszi lehetővé implicit argumentummal való használatukat. Ha csak az ige által jelölt esemény van a figyelem középpontjában, akkor az alanyi, ill. a tárgyi argumentum implicit maradhat, hiszen a lexikai-szemantikai reprezentációbeli szelekciós megkötésben foglalt információ háttérinformációként továbbra is elérhető, amelynek révén azonosítható az implicit argumentum a szelekciós megkötés által megkövetelt típussal, a típus egy példányával vagy egy egyedi argumentummal. Ha viszont az alanyi, ill. a tárgyi argumentum is a figyelem középpontjában van, akkor annak lexikalizálnia kell. Az alanyi, ill. a tárgyi argumentum explicit vagy implicit kifejeződése a nyelvhasználatban az igék lexikai-szemantikai tulajdonságai és a kontextus – beleértve a beszélő szándékait – közötti interakció eredménye.

Az implicit alannal való előfordulás vizsgálatakor **a természeti jelenségekkel kapcsolatos igék** esetén egy teljesen új elemzést javasoltam, amelynek értelmében ezek az igék a szakirodalom (vö. pl. Keszler 2000; Komlósy 1992, 2001) korábbi állításaival szemben nem alanytalanok. Az intuícióból, megfigyeléseimből és a Magyar Nemzeti Szövegtárból származó korpuszadatok, valamint ezek anyanyelvi beszélőkkel való tesztelése egyértelműen azt mutatták, hogy a természeti jelenségekkel kapcsolatos igék a magyar nyelvhasználatban előfordulnak explicit alannal, nem metaforikus és metaforikus használatban is. A különböző adatforrások integrálása olyan új előfordulásokat eredményezett, amelyeket a korábbi megközelítések nem vettek figyelembe. Ezek az előfordulások nem magyarázhatók akkor, ha alanytalanok tekintjük a természeti jelenségekkel kapcsolatos igéket.

Az *eseteledik*, *beeseteledik*, *alkonyodik*, *bealkonyodik*, *hajnalodik*, *tavaszkodik*, *kitavaszkodik*, *fagy*, *olvad*, *villámlik*, *havazik*, *behavazik*, *virrad*, *pirkad* stb. igék default megjelenése a lexikalizált alany nélküli előfordulás. Ugyanakkor ez nem kell, hogy azt jelentse, hogy zéró argumentumú igékről van szó. Ezen igék rendelkeznek alanyi vonzatként megjeleníthető argumentumhellyel a lexikai-szemantikai reprezentációjukban, az azonban lexikailag erősen korlátozott, hogy mi jelenhet meg az alanyi pozícióban.

Az implicit tárgyi argumentumokkal kapcsolatban a szakirodalomban megfogalmazódott az a hipotézis, hogy ha egy ige csak egyetlen specifikus tárgyat (vagy nagyon korlátozott számút) vehet maga mellé, akkor az adott résztvevő megjósolható az ige jelentése alapján, ezért könnyen elhagyható (vö. pl. a testnedvkibocsátó igék: *hány*, *köhög*, *pisil*, *tüsszent*) (Goldberg 2005). Ezt a hipotézist alkalmaztam a természeti jelenségekkel kapcsolatos igékre, amelyek lexikai-szemantikai reprezentációja a szelekciós megkötés révén egyértelműen és egyedileg meghatározza azon természeti jelenségeket (pl. ég, látóhatár, idő, hajnal), amelyek neveivel az alanyi pozíciót be lehet tölteni nem metaforikus használatban. Ha tehát a szóban forgó igék mellett nem található lexikalizált alany, akkor nem alanytalan előfordulásról, hanem implicit alannal való használatról van szó. Az implicit alany egyértelműen és kizárólag a szelekciós megkötésben rögzített természeti jelenséggel azonosítható. A természeti jelenségekkel kapcsolatos igék implicit alannal való használhatósága lexikai-szemantikai reprezentációjuk kétféle interpretálhatóságából következik. Az explicit alannal való használat esetén az alanyi argumentum is a figyelem középpontjába kerül, míg az alanytalan előfordulásban csak maga az időjárási esemény van előtérben, de a lexikailag realizálatlanul maradt argumentum a reprezentáció részeként mint háttérinformáció továbbra is elérhető marad. Tekinthejtük e kétféle előfordulást

vonzatszámcsökkenéssel járó szintaktikai alternációnak, a tárgyas igék tárgyatlan – azaz implicit tárggyal való – használata mintájára: alanyos igék alanytalan – azaz implicit alannyal való – használatának.

A természeti jelenségekkel kapcsolatos igék implicit és explicit alannyal való előfordulására javasolt elemzésemet kiterjesztettem egy másik szemantikai igecsoporra, a **foglalkozásigék**re is: *arat, szánt, vet, operál, gyógyít, ápol, szerel, szakoz, kézbesít, tanít, takarít* stb. Ugyanakkor ennél az igecsopornál egy rivális magyarázatot is javasoltam, amely a (B) módhoz tartozik. Eszerint az az enciklopédikus információ, amely az első magyarázat alapján az igék lexikai-szemantikai reprezentációjában szelekciós megkötés formájában szerepel, a megnyilatkozást alkotó lexémák fogalmi címkéje alatt tárolt enciklopédikus információ. A két rivális javaslat közötti választáshoz bővítettem az adatok körét bevonva az olyan egyszavas megnyilatkozásokat, amelyek csak magukat a foglalkozásigéket tartalmazzák (pl. *Aratnak*). Ezen előfordulásokat a második javaslat nem tudja magyarázni, hiszen a megnyilatkozásokban a foglalkozásigéken kívül nincsen olyan más lexéma, amelynek a fogalmi címkéje alatt tárolt enciklopédikus információt figyelembe lehetne venni. Ha viszont az alanyra vonatkozó enciklopédikus információt a lexikai-szemantikai reprezentációba szelekciós megkötésként beépített információnak tartjuk, akkor az említett egyszavas megnyilatkozások is magyarázhatókká válnak, következésképpen az első javaslatnak nagyobb a magyarázó ereje.

A természeti jelenségekkel kapcsolatos igék implicit alannyal való előfordulásának elemzése nemcsak a foglalkozásigék implicit alannyal való használatára, hanem a **tárgyas igék** – *eszik, etet, fal, zabál, rág, nyel, iszik, itat, vedel, lát, bámul, hall, olvas, ír, rajzol, fest, főz, süt, mos, vasal, mosogat, takarít, varr, kapál, locsol, szánt, vet, kaszál, arat, épít, fűr, farag, foltoz, stoppol, tereget, szárogat, szemetel, vág* stb. – implicit tárgyi argumentumokkal való használatára is érvényes. A tárgyas igék lexikai-szemantikai reprezentációjában szereplő szelekciós megkötések szerepe mellett külön figyelmet fordítottam az igék által denotált események tipikus módjára vonatkozó előírásokra, valamint a kategóriák prototipikus struktúrájára. A tárgyi implicit argumentumok előfordulását az (A) módon továbbá az alanyi és a tárgyas ragozás is befolyásolja, ugyanis az (A) módon való használat az ige alanyi ragozásával jár együtt.

Az említett tárgytudományos vizsgálatok során metaelméleti és módszertani reflexiókat is megfogalmaztam a kutatás különböző fázisait – a kutatás szakirodalmi kontextusának értékelését, az adatok integrálását, valamint az adatok és az elmélet viszonyának meghatározását – illetően a Kertész és Rákosi-féle (2012) p-modellre támaszkodva. A tárgytudományos módszerek metaelméleti reflexiókkal való ötvözése még szisztematikusabbá és megbízhatóbbá tette az elemzéseket.

2.3. (B) és (C) mód: A megnyilatkozás közvetlen kontextusának és a kiterjesztett kontextusnak a szerepe

A disszertáció 5. fejezetében a magyar igék implicit alanyi és tárgyi argumentummal való előfordulásának (B) és (C) módját vizsgáltam, azaz azt, hogy a közvetlen megnyilatkozáskontextus grammatikai, köztük morfoszintaktikai tulajdonságai és a megnyilatkozásokban szereplő lexémákhoz kapcsolódó enciklopédikus információk, továbbá a kiterjesztett kontextus hogyan engedélyezhetik az implicit alanyi és tárgyi argumentumok használatát, ill. hogyan biztosíthatja azok interpretálását. Először a zéró anaforaként viselkedő implicit alanyokat elemeztem (l. a disszertáció 5.1.1. alfejezetét). A zéró anaforák olyan implicit argumentumok, amelyek saját pozícióval rendelkeznek a megnyilatkozás szintaktikai szerkezetében, továbbá a megelőző diskurzusban – nem feltétlenül ugyanabban a megnyilatkozásban, amelyben ők előfordulnak – van egy antecedensük, amellyel

koreferensek. A zéró anaforák tárgyalásánál is összevettem az általam követett értelmezést a szakirodalom rivális megközelítéseivel, így rámutattam arra, hogy az nem azonos például a generatív grammatika (zéró)anafa-felfogásával.

A zéró alanyi anaforák viselkedése a magyarban részben abból adódik, hogy a magyar *pro*-ejtő nyelv. A *pro*-ejtő jellegzetességéből adódó alanyfolytatás elve alapján, egy megnyilatkozás második tagmondatának az alanya akkor lehet zéró anafa, ha koreferens az első tagmondat alanyával (Pléh 1994; Németh T. – Bibok 2010a, b). Pléh (1994, 1998) ugyanakkor hangsúlyozta, hogy az alanyfolytatás elvét pragmatikai tényezők felülbírállhatják. Elemzéseimben finomítottam és továbbfejlesztettem Pléh megállapítását és rámutattam, hogy a grammatika által előírt olvasat csak tipikus olvasatnak, azaz specifikus kontextus hiányában fellépő értelmezésnek tekinthető. A morfoszintaktikai (*pro*-ejtés) és pragmatikai tényezők (általános pragmatikai tudás, valamint kontextusfüggő pragmatikai tudás) akár többszörös, többszintű interakciója engedélyezi az implicit alanyi argumentumok zéró anaforaként való előfordulását. A zéró alanyi anaforákon kívül a zéró exoforikus pronominális alanyokat is elemeztem, amelyek esetén hasonló következtetésekre jutottam.

A magyarban nemcsak zéró alanyi, hanem zéró tárgyi anaforák és exoforikus pronominális tárgyak is előfordulhatnak (l. a disszertáció 5.1.2. alfejezetét). Az implicit tárgyak most említett mindkét fajtáját szisztematikusan elemeztem a kutatás kiinduló szakirodalmi kontextusában használtakhoz képest új adatforrásokból – írott és szóbeli korpuszokból, a saját és más adatközlők intuíciójából és gondolatkísérletekből – származó adatok segítségével, ugyanazzal, a grammatikai és pragmatikai tényezőket együttesen figyelembe, vevő módszerrel, amellyel a zéró alanyi anaforákat és a zéró exoforikus alanyokat vizsgáltam. A magyar nyelvtani hagyomány fő iránya (Keszler 2000) és az újabb megközelítések is (É. Kiss 2012) azt állítják, hogy a magyar tárgyas igék csak egyes számú zéró névmási tárgyakkal fordulhatnak elő. Az új adatforrásokból származó előfordulások azonban meggyőzően mutatják, hogy a magyar nyelvhasználatban a mondatgrammatikai jóslások ellenére előfordulhatnak többes számú zéró névmási tárgyak mind anaforikusan, mind exoforikusan, használatukat pedig pragmatikai tényezők engedélyezik. Másképpen fogalmazva, az új adatforrások integrálása révén nyert új adatok erős evidenciaként (Kertész és Rákosi 2012) szolgálnak a többes számú zéró névmási tárgyak előfordulásának hipotézise mellett és a csak egyes számú előfordulást engedő hipotézisek ellen. Továbbá, arra is érdemes ismét felhívni a figyelmet, hogy a többes számú előfordulások nem lennének vizsgálhatók, ha a kutatás tárgya nem az implicit argumentumoknak a nyelvhasználat megnyilatkozásaiban való elemzése lenne, hanem pusztán a mondatgrammatikák által előállított mondatokat vennénk tekintetbe.

A megnyilatkozáskontextusban szereplő lexémák fogalmi címkéje alatt tárolt közvetlenül elérhető enciklopédikus információ is engedélyezheti az alanyi és tárgyi argumentumok lexikailag realizálatlanul hagyását (l. a disszertáció 5.2. alfejezetét). A tárgyas igék implicit tárggyal való ilyenén használatának elemzésekor a megnyilatkozások morfoszintaktikai tulajdonságait is figyelembe vettem. Az igék ezekben a megnyilatkozásokban alanyi ragozásuk ugyanúgy, ahogy az (A) módon való előfordulásnál, a figyelem középpontjában maga az ige által jelölt esemény áll, az implicit tárgyi argumentumok nem rendelkeznek saját pozícióval a megnyilatkozás szintaktikai szerkezetében. Például *Az edző cserél* megnyilatkozásban az alanyi ragozású *cserél* ige mellett lexikailag realizálatlan maradt a szintaktikai tárgyi argumentum. Az *edző* lexéma fogalmi címkéje alatt tárolt enciklopédikus információ, amely szerint az edzők játékosokat szoktak cserélni, továbbá az alanyi ragozás biztosítja az implicit argumentum tipikus azonosítását. Az implicit tárgyi argumentum használatára egy neo-grice-i alternatív megoldást is javasoltam I-implikátúra (informativitási általánosított társalgási implikátúra) bevezetésével. A tárgyi argumentum lexikai realizálatlansága kivált egy a szituáció

tipikusságára utaló I-implikaturát, amely szerint az edzők játékosokat szoktak cserélni. Ha a szituáció nem tipikus, akkor a tárgyi argumentum nem maradhat implicit. Vegyük észre, hogy mindkét javaslatban az enciklopédikus információnak fontos szerepe van, de a két megoldás eltér abban, hogy mennyire tartja konvencionalizáltnak ezt az információt.

Ha a *cserél* igét tárgyasan ragozzuk, akkor a tipikus szituációra vonatkozó enciklopédikus információ nem tudja biztosítani az implicit argumentum azonosítását, hiszen a tárgyas ragozási forma egy entitás kiugró jelenlétét követeli a kontextusban, ezért *Az edző cseréli* előfordulás önmagában, mondatnyi környezetben elfogadhatatlan. Ha viszont kiterjesztjük a kontextust például egy sportközvetítés során a diskurzuselőzményből származó információval, akkor a *cseréli* implicit tárgya zéró anaforaként viselkedhet és lehetővé válik az azonosítása, vö. *A hetes számú játékos_i csúnyán megsérült. Az edző máris cseréli [Ø]_i.*

A kontextuskiterjesztés másik két módja, a további enciklopédikus tudásból, ill. a közvetlenül megfigyelhető fizikai környezetből származó információ beemelése a megnyilatkozáskontextusba szintén lehetővé teheti az implicit argumentumok előfordulását és azonosítását (l. a disszertáció 5.3. alfejezetét). A kontextusnak a közvetlenül megfigyelhető fizikai környezetből, ill. az enciklopédikus tudásból származó információval való kiegészítése főként pragmatikai, következtetési műveleteket foglal magában. A kontextusnak a megelőző diskurzusból származó információval történő bővítése esetén az implicit argumentumok azonosítása mind grammatikai (dekódoló), mind pragmatikai (következtetési) folyamatokat igényel.

Az implicit tárgyi argumentumok előfordulási és azonosítási módjait a magyar nyelvhasználatban az alanyi és a tárgyas ragozási forma megléte jelentősen befolyásolja (l. a disszertáció 5.4. alfejezetét). Az alanyi ragozási forma elvileg megengedi, hogy a tárgyas igék mind a három módon előforduljanak implicit tárgyi argumentummal. Az egyes igéknél azonban a konkrét előfordulási lehetőségeket korlátozza, hogy az ige a lentebb ismertetett három tipológiai csoport közül melyikbe tartozik. A tárgyas személyraggal ellátott igék csak a harmadik, (C) módon, közvetlen kontextusuk kiterjesztése révén állhatnak implicit tárgyi argumentummal, függetlenül attól, hogy egyébként az ige melyik lentebbi csoportba tartozik. Az alanyi személyraggal ellátott igék esetében az értelmezés során először megpróbáljuk azonosítani az implicit tárgyi argumentumot az ige lexikai-szemantikai reprezentációja alapján. Ha ez nem vezet eredményre, akkor figyelembe vesszük a megnyilatkozás többi részét (grammatikai és enciklopédikus információkat), és ha ez sem vezet releváns azonosításhoz, akkor kiterjesztjük a közvetlen kontextust. Az azonosítási mechanizmusok ezen rendezettsége megfogalmazható egy implikációs sémával: $\sim (A) \Rightarrow B, \sim (B) \Rightarrow (C)$. Ez az implikációs séma érvényes az implicit alanyi és határozói argumentumok azonosítására is. Ha egy ige tárgyas személyragokkal van ellátva, akkor ez a morfoszintaktikai tulajdonság már jelzi, hogy az implicit tárgyi argumentum kizárólag a (C) módon azonosítható.

2.4. A magyar igék tipológiája implicit argumentumokkal való előfordulásuk szerint

Elemzéseim alapján felállítottam a vizsgált igék implicit argumentumokkal való előfordulásának tipológiáját (l. a disszertáció 6. fejezetét).

A magyar igék implicit argumentumokkal való előfordulásának három módja nem írja elő, hogy minden igét kizárólag csak az egyik módon lehessen használni lexikailag realizálatlan argumentummal, minthogy azt sem korlátozza, hogy az igék mely argumentuma maradhat implicit. A magyar igék három csoportba sorolhatók aszerint, hogy milyen módon, ill. milyen módokon szerepelhetnek a megnyilatkozásokban implicit argumentumokkal. Az igék további tipizálása, természetesen, az empirikus elemző munka folytatását igényli.

Az első csoport igéi mind a három lehetőséget kihasználják, mind a három módon előfordulhatnak implicit argumentumokkal, l. a 2.2.-beli implicit alanyi argumentumokkal

előforduló természeti jelenségekkel kapcsolatos igéket és foglalkozásigéket, valamint implicit tárgyi argumentummal előforduló tárgyas igéket.

A második csoportba azok az igék sorolhatók, amelyek a második és a harmadik módon engedik meg argumentumaiknak, hogy lexikailag kifejezetlenek maradjanak. Ezt a csoportot illusztrálják az *ad*, *adományoz*, *ajándékoz*, *teleszór*, *megjavít*, *megjavított*, *kijavít*, *kijavított*, *megcsinál*, *megcsináltat*, *megszerel*, *megszereltet*, *szerepel*, *győz*, *nyer*, *veszt*, *veszít*, *kap*, *cserél*, *büntet*, *ítél*, *gyűjt*, *oszt*, *juttat*, *vesz*, *vásárol* stb. igék.

A harmadik csoport igéi kizárólag a harmadik módon, közvetlen kontextusuk kiterjesztésével fordulhatnak elő implicit argumentummal: *elmélyül*, *átfut*, *elrepül*, *felpróbál*, *lök*, *beüt*, *tologat*, *tesz*, *bánik*, *elolvas*, *tűnik*, *bízik*, *elfelejt*, *otthag*, *beletanul* stb.

Ha egy ige megenged maga mellett implicit argumentumot az első módon, akkor megenged maga mellett a második módon is, és ha egy ige előfordulhat a második módon „zéró” argumentummal, akkor előfordulhat a harmadik módon is. A harmadik mód az, amely általánosan lehetővé teszi minden magyar ige számára, hogy megfelelő kontextusban valamelyik (esetleg több) argumentuma lexikailag kifejezetlen maradjon. Az első csoport igéitől a második és harmadik csoport igéi felé haladva, az implicit argumentumokat tartalmazó megnyilatkozások releváns interpretálásához egyre tágabb kontextust kell tekintetbe venni. Az első csoport igéi gazdag lexikai-szemantikai reprezentációjúak, erőteljesen korlátozzák lexikailag (szelekciós megkötésekkel, szótári sztereotípiával, a kategóriák prototípusos struktúrájával) argumentumaik típusát, tulajdonságait. A második csoport igéinek szegényebb a lexikai-szemantikai reprezentációja, a harmadik csoport igéinek pedig még szegényebb. A használat és az interpretáció mechanizmusainak ezen rendezettsége azt jósolja, hogy ha egy második vagy harmadik csoportbeli ige lexikai-szemantikai reprezentációja a kontextus elemeinek lexikalizációja révén gazdagodik, akkor az adott ige átkerülhet a második, ill. az első csoportba. A kontextus és a lexikon ebben a vonatkozásban is interakcióban áll egymással.

2.5. Az implicit argumentumokkal való előfordulás motivációja

Az implicit argumentumokat tartalmazó megnyilatkozások jelentéskompozíciójának mindhárom módját, az interpretációs mechanizmusok hierarchiáját, valamint azt, hogy egy argumentum, implicit maradhat-e egyáltalán, a kognitív relevancia elve irányítja (l. a disszertáció 6. fejezetét). A kognitív relevancia elve kimondja, hogy az emberi megismerés a relevancia maximalizálására törekszik (Sperber–Wilson 1986/1995: 260). A kognitív relevancia elve alapján egy argumentum csak akkor maradhat lexikailag kifejezetlen, ha használatával és interpretálásával ugyanazon kontextuális hatásokat lehet elérni, mintha a megnyilatkozás explicit formát tartalmazna, de kisebb műveleti erőfeszítés árán. A megnyilatkozásjelentés megalkotásának levezetési mechanizmusait a kognitív relevancia elve hierarchiába rendezi, mégpedig úgy, hogy a jelentéskompozíció a kisebb műveleti erőfeszítéstől halad a nagyobb felé, azaz a lexikai-szemantikai reprezentáció figyelembevételétől a közvetlen megnyilatkozáskontextus bevonásán át a kontextus kiterjesztéséig, biztosítva azt, hogy a felesleges műveleti erőfeszítés elkerülése érdekében a lexikai-szemantikai, a grammatikai és az általános pragmatikai tudásból, valamint a konkrét kontextusokból származó információknak éppen csak a szükséges és elegendő nagyságú része működjön együtt. A nyelvtan és a pragmatika interakciója a két komponens közötti munkamegosztást szolgálja. Az interpretációs mechanizmusok hierarchiájával kapcsolatban azonban hangsúlyozni kell, hogy a fokozatos értelmezés működésében fontos szerepet játszik a specifikus (megnyilatkozáson belüli és kívüli) kontextus hiánya (Németh T. – Bibok, 2010a, b). Ugyanis csak ilyen esetekben tartható relevánsnak a graduális interpretáció. Amennyiben viszont a kontextus eleve sajtóságosabb, ez kezdetektől fogva jobban meghatározza a megnyilatkozás interpretációját.

3. Az új tudományos eredmények tételes összefoglalása

A disszertációban összegzett kutatásban megvalósítottam az 1.1.-ben jelzett mindhárom fő célt, amivel hazai és nemzetközi szempontból is jelentős, átfogó új eredményeket értem el.

(i) Az igék implicit alanyi és tárgyi argumentumokkal való előfordulási és azonosítási lehetőségeit a magyar nyelvhasználatban elsőként elemeztem átfogóan és magyaráztam egységesen. A lexikai-szemantikai, grammatikai és a pragmatikai tényezők interakciójára támaszkodó magyarázattal, az implicit argumentumok mindhárom módon való előfordulásának és azonosításának elemzésével a magyar nyelvhasználatban, a különböző adattípusok integrálásával és a szisztematikus metaelméleti és módszertani reflexiók alkalmazásával a magyar igék implicit alanyi és tárgyi argumentumokkal való előfordulásának új, plauzibilis leírását nyújtottam. A kialakított komplex szempontú elemzési mód kiterjeszthető az implicit határozói argumentumokra is, ahogy erre a disszertáció több helyén rá is mutattam.

(ii) Az elemzések alapján felállítottam a magyar igéknek az implicit argumentumokkal való előfordulásuk szerinti tipológiáját. Ez a tipológia egyaránt érvényes az implicit alanyi, tárgyi és határozói argumentumokkal való használatra. A magyar igék nem abban különböznek egymástól, hogy előfordulhatnak-e implicit argumentumokkal, hanem abban, hogy milyen mód(ok)on. Egy implikációs sémával összefoglalhatók az implicit argumentumok előfordulási módjai a tipológiával összhangban. Ha egy ige használható az (A) módon implicit argumentummal, akkor használható a (B) módon is, és ha használható a (B) módon, akkor a (C) módon is: $(A) \Rightarrow (B) \Rightarrow (C)$. Az implikációs séma egyes módjainál megállva megkapjuk a tipológia három csoportját. A tipológia segítségével predikciókat lehet tenni újabb igék implicit argumentumokkal kapcsolatos viselkedésére, ill. bizonyos lexikalizációs folyamatokra.

(iii) Feltártam, hogy az implicit argumentumok használatának engedélyezését és azonosításának módjait hogyan motiválja a kognitív relevancia elve a magyar nyelvhasználatban. Egyrészt, ha egy argumentum lexikailag realizálatlanul hagyható a három mód valamelyikén, akkor implicit kell, hogy maradjon, mivel használatához és feldolgozásához kisebb művelti erőfeszítésre van szükség ugyanazon kontextuális hatás eléréséhez, mintha explicit, lexikalizált formát használnánk. Másrészt, megállapítottam, hogy az implicit argumentumok engedélyezési és azonosítási mechanizmusai szintén a kognitív relevancia elve által rendezettek. Az engedélyezési mechanizmusokat a kognitív relevancia elve a grammatika és a pragmatika közötti munkamegosztáson keresztül motiválja, megengedve azt, hogy pragmatikai tényezők felülírjanak grammatikai elvárásokat. Az azonosítási mechanizmusokat tekintve, a kognitív relevancia elve az (A) módtól a (C) mód felé haladáson keresztül egy olyan interpretációs stratégia kijelölésével motiválja az interpretációt, amely mindig csak az éppen szükséges és elégséges mennyiségű kontextuális információt veszi figyelembe. Mindez nem jelenti azt, hogy a kognitív relevancia elve önmagában elégséges lenne az implicit argumentumok viselkedésének magyarázatára. A magyarra érvényes konkrét grammatikai tényezők a magyar nyelv használatára vonatkozó pragmatikai tényezőkkel interakcióban vezérlik az implicit argumentumok előfordulását és azonosítását. Végso konklúzióként tehát az fogalmazható meg, hogy egy egymással összeegyeztethető adekvát grammatika és pragmatikaelmélet együttesen magyarázhatja az implicit argumentumok használatát és azonosítását.

A három fő cél megvalósítása során számos új tudományos részeredmény született, amelyek önmagukban is hiánypótlóak a magyar nyelvészeti irodalomban és az implicit argumentumokkal foglalkozó nemzetközi szakirodalomban. Ezek tételesen a következőképpen fogalmazhatók meg:

1. A legfrissebb releváns szakirodalom különböző típusú implicit argumentumokra vonatkozó különböző megközelítéseinek értékelésével összegeztem azokat a szempontokat, amelyeket univerzálisan alkalmazni lehet az implicit argumentumok vizsgálatában.

2. Felhasználva az 1. pontban közölt eredményt, az implicit argumentumoknak egy komplex szempontrendszerrel integráló új definícióját nyújtottam. A definícióban szereplő lexikai-szemantikai, grammatikai és pragmatikai evidenciák együttes figyelembevételét javasoltam összhangban a nemzetközi kutatások legfrissebb eredményeivel.

3. A komplex szempontrendszerből adódóan három olyan metaelméleti és módszertani döntést hoztam, amelyek teljesen új szemléletet jelentenek az implicit argumentumok kutatásában: (a) a grammatikát és a pragmatikát egymással összefüggésben definiáltam, (b) mondatok helyett megnyilatkozásokat, azaz a nyelvhasználatot vettem figyelembe és (c) különböző típusú adatforrásokból származó adatokat integráltam a kutatásban.

4. A 3. pont (a)–(c)-jelzésű döntései újabb elméleti és empirikus eredményekhez vezettek azáltal, hogy olyan adatokat is be lehetett vonni a vizsgálat körébe, amelyekkel a mondatközpontú megközelítések nem foglalkoztak és nem is foglalkozhatnak a mondatközpontúsággal járó elméleti és empirikus következmények miatt.

5. Feltártam a rivális definíciók háttérfeltevéseit, ami lehetővé tette az általam javasolt definíciónak a rivális meghatározásokkal való összevetését és annak megállapítását, hogy a különböző elméleti keretekben megfogalmazott javaslatok közül melyek egyeztethetők össze és melyek nem az általam javasolttal és egymással. Ezáltal elhelyeztem a saját definícióm az implicit argumentumokkal foglalkozó kutatások kontextusában.

6. A nemzetközi szakirodalomban elsőként mutattam rá arra, hogy a szemantikai és nyelvfilozófiai irodalom egyik jelenlegi éles vitájának tárgyát képező ki nem mondott konstituensek (unarticulated constituents) több fajtája kezelhető implicit argumentumként.

7. Kutatásomban a magyar nyelvhasználat megnyilatkozásaiban az implicit igei argumentumok előfordulásának és azonosításának három módját különítettem el:

- (A) Az ige lexikai-szemantikai reprezentációjának valamely eleme engedélyezi az ige argumentumának lexikailag realizálatlan előfordulását a kognitív relevancia elvével összhangban.
- (B) A megnyilatkozás – amelyben az implicit argumentum előfordul – többi része, azaz a közvetlen megnyilatkozáskontextus (beleértve a megnyilatkozás grammatikai és enciklopédikus tulajdonságait) a kognitív relevanciaelvvel összhangban lévő tipikus interpretációt eredményez.
- (C) Az implicit argumentum közvetlen kontextusának a kiterjesztése releváns interpretációhoz vezet.

8. Azok az igék, amelyek előfordulhatnak az első módon implicit alanyi és tárgyi argumentumokkal gazdag lexikai-szemantikai reprezentációval rendelkeznek. Szelekciós megköötésekkel, az események tipikus módjának előírásával, a kategóriák prototipikus struktúrája révén korlátozzák argumentumaikat. Lexikai-szemantikai reprezentációjuk kétféle értelmezése lehetővé teszi implicit argumentummal való használatukat. Ha csak az ige által jelölt esemény van a figyelem középpontjában, akkor az alanyi, ill. a tárgyi argumentum implicit maradhat, hiszen a lexikai-szemantikai reprezentációban a szelekciós megköötésben

foglalt információ háttérinformációként továbbra is elérhető, amelynek révén azonosítható az implicit argumentum a szelekciós megkötés által megkövetelt típussal, a típus egy példányával vagy egy egyedi argumentummal. Ha viszont az alanyi, ill. a tárgyi argumentum is a figyelem középpontjában van, akkor annak lexikalizálnia kell. Az alanyi, ill. a tárgyi argumentum explicit vagy implicit kifejeződése a nyelvhasználatban az igék lexikai-szemantikai tulajdonságai és a kontextus – beleértve a beszélő szándékait – közötti interakció eredménye.

9. Az implicit alanyi argumentumokkal az (A) módon való előfordulás vizsgálatkor a természeti jelenségekkel kapcsolatos igék osztályát vizsgáltam. A korábbi magyar szakirodalom által figyelembe nem vett korpuszadatok széles körére támaszkodva olyan előfordulásokat mutattam be, amelyek nem metaforikus és metaforikus használatban is ellentmondanak annak a magyar nyelvtani hagyománynak, amely a természeti jelenségekkel kapcsolatos igéket alanytalanoknak tartja. Ezen igék számára olyan lexikai-szemantikai reprezentációt javasoltam, amelyben van alanyi argumentumhely. Mivel a lexikai-szemantikai reprezentáció erősen korlátozza, hogy mi jelenhet meg az alanyi pozícióban, ezért egyértelműen megjósolható, hogy mi lehet az alany, akkor is, ha nem realizálódik. Ha tehát a szóban forgó igék mellett nem található lexikalizált alany, mert a kontextusban default értelmezésként van jelen, akkor nem alanytalan előfordulásról, hanem implicit alannyal való használatról van szó. Az általam javasolt elemzés előnye, hogy egységesen kezelhető vele a természeti jelenségekkel kapcsolatos igék implicit, ill. explicit alannyal való előfordulása nem metaforikus használatban, továbbá magyarázza a metaforikus használatokat is.

10. A természeti jelenségekkel kapcsolatos igékre kidolgozott elemzést egy újabb igeosztályra, a foglalkozásigékre is kiterjesztettem, növelve ezzel állításaim plauzibilitását, hiszen adatok még szélesebb körére érvényes a javasolt elemzés. A foglalkozásigék implicit alanyi argumentummal való előfordulásának vizsgálatkor arra is felhívtam a figyelmet, hogy az egyszavas megnyilatkozásokban való használatuk erős evidenciaként szolgál amellet, hogy gazdag lexikai-szemantikai reprezentációt feltételezzünk a számukra. A magyar nyelvtani hagyomány a foglalkozásigék olyan használatakor, amikor nem szerepel explicit alany mellettük, határozatlan, ill. általános alanyokat feltételez. A foglalkozásigék lexikai-szemantikai reprezentációjában foglalt szelekciós megkötés révén, amely korlátozza a foglalkozást végző alany típusát, sokkal többet tudhatunk a hiányzó alanyokról: azok a szelekciós megkötés által megkíván típusokkal azonosíthatók, implicit alanyokként kezelhetők.

11. A fenti két igeosztály tagjai számára javasolt lexikai-szemantikai reprezentáció azt is felfedte, hogyan épül be az általános enciklopédikus információ a reprezentációba, ill. hogyan befolyásolják konkrét kontextuális tényezők az implicit alannyal való előfordulást az (A) módon.

12. A természeti jelenségekkel kapcsolatos igék és a foglalkozásigék implicit alannyal való előfordulása tekinthető vonzatszámcsökkenéssel járó szintaktikai alternációnak, azaz alanyos igék alanytalan előfordulásának, hasonlóan a tárgyas igék tárgyatlan, azaz implicit tárggyal való előfordulásához.

13. A tárgyas igék implicit tárgyi argumentumokkal való előfordulásának (A) módját is a gazdag lexikai-szemantikai reprezentáció és a kontextus interakciójával magyaráztam. A tárgyas igék lexikai-szemantikai reprezentációjában elérhető szelekciós megkötések szerepe mellett külön figyelmet fordítottam az igék által denotált események tipikus módjára

vonatkozó előírásokra, valamint a kategóriák prototipikus struktúrájára. A tárgyi implicit argumentumok előfordulását az (A) módon az alanyi és a tárgyas ragozás is befolyásolja, ugyanis az (A) módon való használat az ige alanyi ragozásával jár együtt.

14. Bár egyedi, idioszinkratikus tulajdonság, hogy egy tárgyas ige milyen konkrét kényszert ír elő szelekciós megkötés révén tárgyi argumentumára, a lexikai-szemantikai reprezentáció azon tulajdonsága, hogy tartalmaz a tárgyi argumentum típusára, a típus egy példányára vagy egy egyedre vonatkozó szelekciós megkötést, megjósolhatóvá teszi azt, hogy a tárgyas ige használható-e implicit tárgyi argumentummal az (A) módon. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a lexikai-szemantikai reprezentációban elérhető, tárgyra vonatkozó információ önmagában csak szükséges, de nem elégséges feltétele az implicit tárgyi argumentummal való használatnak, morfoszintaktikai (alanyi ragozás) és pragmatikai tényezőket is figyelembe kell venni.

15. A magyar igék implicit alanyi és tárgyi argumentumokkal való használatának (B) és (C) módját kutatva, először a zéró alanyi és tárgyi anaforákat, valamint a zéró exoforikus névmási alanyokat és tárgyakat vizsgáltam. Az elemzések egyrészt ahhoz a konklúzióhoz vezettek, hogy a grammatika által előírt olvasat csak tipikus olvasatnak, azaz specifikus kontextus hiányában fellépő értelmezésnek tekinthető, másrészt ahhoz, hogy a morfoszintaktikai tényezők (*pro*-ejtés, alanyi és tárgyas ragozás), valamint az általános pragmatikai tudásból és a konkrét kontextusokból származó információk többszörös, többszintű interakciója engedélyezi ezen implicit argumentumok előfordulását.

16. A zéró névmási tárgyakat illetően írott és szóbeli korpuszokból, gondolatkísérletekből és a saját és más adatközlők intuíciójából származó adatok mindkét szám minden személyére kiterjedő szisztematikus elemzése révén megcáfoltam a korábbi és a legújabb szakirodalom legnagyobb részének azt az állítását, hogy a magyar tárgyas igék csak egyes számú pronominális tárggyal fordulhatnak elő. A többes számú zéró anaforikus és exoforikus tárgyak előfordulását a grammatikai elvárásokat kiegészítő, módosító, ill. felülbíró pragmatikai tényezők engedélyezik.

17. A megnyilatkozásokkontextusban szereplő lexémák fogalmi címkéje alatt tárolt közvetlenül elérhető enciklopédikus információ is engedélyezheti az alanyi és tárgyi argumentumok lexikailag realizálatlanul hagyását a (B) módon. Ugyanakkor, a tárgyas igék implicit tárggyal való ilyen használatának elemzésekor rámutattam, hogy a megnyilatkozások morfoszintaktikai tulajdonságai is befolyásolják az előfordulás lehetőségét. Az igék ezekben az esetekben is alanyi ragozásúak kell, hogy legyenek ugyanúgy, ahogy az (A) módon való előfordulásnál, a figyelem középpontjában maga az ige által jelölt esemény áll, az implicit tárgyi argumentumok pedig nem rendelkeznek saját pozícióval a megnyilatkozás szintaktikai szerkezetében. Az enciklopédikus információ és az alanyi ragozás együttesen biztosítja az implicit argumentum tipikus azonosítását.

18. Az implicit tárgyi argumentum előző pontban említett használatára egy neo-grice-i alternatív megoldást is javasoltam I-implikátúra bevezetésével. A tárgyi argumentum lexikai realizálatlansága kiváltja a szituáció tipikusságára utaló I-implikátúrát. Ha a szituáció nem tipikus, akkor a tárgyi argumentum nem maradhat implicit. Mindkét javaslatban az enciklopédikus információnak fontos szerepe van, de a két megoldás eltér abban, hogy mennyire tartja konvencionálizáltnak ezt az információt. A két javasolt megoldás arra a folyamatra is rávilágíthat a továbbiakban, hogy az eredetileg enciklopédikus kontextuális információ hogyan válik egyre konvencionálisabbá általánosított társalgási implikátúra, a

lexéma fogalmi címkéje alá beépülő enciklopédikus információ, végül a lexikai-szemantikai reprezentációba szelekciós megkötésként bekerülő enciklopédikus információ formájában.

19. A (C) mód vizsgálatakor az elemzések során megállapítottam, hogy a kontextuskiterjesztés mindhárom módja magában foglal grammatikai kódoló-dekódoló és pragmatikai következtetési folyamatokat, de eltérő mértékben. A diskurzuselőzményből származó információval történő kontextuskiterjesztés nagyobb mértékben támaszkodik grammatikai folyamatokra, mint a fizikai kontextusból és az enciklopédikus tudásból való kontextuskiterjesztés.

20. Az implicit tárgyi argumentumok előfordulási és azonosítási módjait a magyar nyelvhasználatban nagymértékben megszabja, hogy az ige milyen ragozási formával van ellátva. Ebbe a morfoszintaktikai tulajdonságba bele van kódolva az, hogy a tárgyi argumentum milyen módon van engedélyezve, ill. hogyan azonosítható. Szisztematikusan végigelemeztem minden számban és személyben mindhárom módon a tárgyas igék implicit tárggyal való használatát. Az alanyi ragozási forma elvileg megengedi, hogy a tárgyas igék mind a három módon előforduljanak implicit tárgyi argumentummal. Az egyes igéknél azonban a konkrét előfordulási lehetőségeket korlátozza, hogy az ige a három tipológiai csoport közül melyikbe tartozik. A tárgyas személyraggal ellátott igék csak a harmadik, (C) módon, közvetlen kontextusuk kiterjesztése révén állhatnak implicit tárgyi argumentummal, függetlenül attól, hogy egyébként az ige melyik csoportba tartozik. A három mód felől nézve, az (A) és (B) módon való előfordulás megköveteli, hogy a tárgyas igét alanyi személyraggal lássuk el, a (C) mód pedig megengedi mind az alanyi mind a tárgyas személyragot.

21. A disszertáció számos helyén alkalmaztam metaelméleti és módszertani reflexiókat, amelyek a Kertész és Rákosi-féle (2012) plauzibilis érvelési modellre támaszkodtak. Ezek a metaelméleti és módszertani megfontolások segítettek kiküszöbölni a kutatás kontextusában fellépő inkonzisztenciákat és nagy mértékben hozzájárultak a kutatási folyamat előre haladásához, valamint az új tárgytudományos eredmények eléréséhez és ellenőrzéséhez.

4. A doktori mű témaköréből készült saját publikációk jegyzéke

1. Bibok, Károly – Enikő Németh T. 2001. How the lexicon and context interact in the meaning construction of utterances. In: Enikő Németh T. – Károly Bibok szerk. *Pragmatics and the flexibility of word meaning*. Amsterdam: Elsevier, 289–320.
2. Bibok, Károly – Enikő Németh T. 2001. On the interaction between lexical and contextual information in the composition of utterance meaning. In: Enikő Németh T. szerk. *Cognition in language use: Selected papers from 7th International Pragmatics Conference*. Antwerp: International Pragmatics Association, 12–25.
3. Bibok Károly – Németh T. Enikő 2002. Lexikai és kontextuális információk interakciója a megnyilatkozásjelentés megalkotása során. In: Maleczki Márta szerk. *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei V*. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, 335–367.
4. Németh T. Enikő 1998. Implicit argumentumok pragmatikai szempontból. In: Büky László – Maleczki Márta szerk. *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei III*. Szeged, JATEPress: 281–298.
5. Németh T. Enikő 2000. Implicit argumentumok a magyarban: Előfordulásuk módjai és azonosításuk lehetőségei. In: Kenesei István szerk. *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Budapest: Osiris Kiadó, 197–252.

6. Németh T., Enikő 2000. Occurrence and identification of implicit arguments in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 32: 1657–1683.
7. Németh T., Enikő 2001. Implicit arguments in Hungarian: Manners of their occurrence and possibilities of their identification. In: István Kenesei szerk. *Argument structure in Hungarian*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 113–156.
8. Németh T. Enikő 2007. Grammatika és pragmatika viszonya az implicit argumentumok tükrében. In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla szerk. *Nyelvelmélet – nyelvhasználat*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola, 188–197.
9. Németh T. Enikő 2008. Az implicit alanyi és tárgyi argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői. In: Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 71–128.
10. Németh T. Enikő 2008. Implicit alanyi argumentumok az adatok tükrében. *Argumentum* 4: 410–435.
11. Németh T., Enikő 2010. How lexical-semantic factors influence the verbs' occurrence with implicit direct object arguments in Hungarian. In: Enikő Németh T. – Károly Bibok szerk. *The role of data at the semantics–pragmatics interface*. Berlin: Mouton de Gruyter, 305–348.
12. Németh T., Enikő 2012. Lexical-semantic properties and contextual factors in the use of verbs of work with implicit subject arguments in Hungarian. *Intercultural Pragmatics* 9: 453–477.
13. Németh T. Enikő 2013. Nyelvhasználat, nyelvtan és pragmatika. *Magyar Nyelv* 109: 184–191.
14. Németh T., Enikő 2014. Hungarian verbs of natural phenomena with explicit and implicit subject arguments: Their use and occurrence in the light of data. In: András Kertész – Csilla Rákosi szerk. *The evidential basis of linguistic argumentation*. Amsterdam: John Benjamins, 103–132.
15. Németh T., Enikő 2014. Implicit arguments at the grammar–pragmatics interface: Some methodological considerations. *Argumentum* 10: 679–694.
16. Németh T. Enikő 2014c. Implicit igei argumentumok. Az implicit igei argumentumok kutatásának néhány terminológiai és elméleti kérdése. In: Bíró Bernadett – Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor – Szuncova Ekaterina szerk. *Kozmács Értelmező Szótár: Írások a hatvanesztendő Kozmács István tiszteletére*. Szeged: SZTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, 99–116.
17. Németh T. Enikő 2015. Az implicit argumentumok kutatásának néhány elméleti és metodológiai kérdése. In: Bartha-Kovács Katalin – Gécseg Zsuzsanna – Kovács Eszter – Nagy Ágoston – Ocsovai Dóra – Szász Géza szerk. *„Transfert nec mergitur”: Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából*. Szeged: JATEPress, 207–216.
18. Németh T., Enikő – Károly Bibok 1999. Implicit arguments in Hungarian. In: Jef Verschueren szerk. *Pragmatics in 1998: Selected Papers from the 6th International Pragmatics Conference*, vol. 2. Antwerp: International Pragmatics Association, 412–426.
19. Németh T. Enikő – Bibok Károly 2001. Az alanyi és a tárgyas ragozás szerepe az igei tárgyi argumentumok elhagyhatóságában In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin szerk. *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből*. Budapest: Osiris Kiadó, 78–96.
20. Németh T., Enikő – Károly Bibok 2010. Interaction between grammar and pragmatics: The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42: 501–524.

21. Németh T. Enikő – Bibok Károly 2010b. A grammatika és a pragmatika interakciója az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció vizsgálatában. In: Maleczki Márta – Németh T. Enikő szerk. *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 7: Modellek, elméletek és elvek érvényessége nyelvi adatok tükrében*. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, 197–226.

Hivatkozások

- Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 3: Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 653–762.
- Bibok Károly 2008. Az igék szemantikája és a szintaktikai alternáció. In: Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 4: A lexikon szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 23–70.
- Cote, Sharon A. 1996. *Grammatical and discourse properties of null arguments in English: PhD dissertation*. University of Pennsylvania.
- Dankovics Natália 2005. A szórend szerepe az anafora-feldolgozásban. In: Gervain Judit – Kovács Kristóf – Racsmány Mihály szerk. *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 117–134.
- Dik, Simon C. 1985. Formal and semantic adjustment of derived constructions. In: A. Machtelt Bolkestein – Casper de Groot – J. Lachlan Mackenzie szerk. *Predicates and terms in functional grammar*. Dordrecht: Foris, 1–28.
- Fillmore, Charles J. 1986. Pragmatically controlled zero anaphora. *Berkeley Linguistic Series* 12: 95–107.
- García Velasco, Daniel – Carmen Portero Muñoz 2002. Understood objects in functional grammar. *Working papers in functional grammar* 76. Amsterdam: University of Amsterdam, 1–24.
- Groefsema, Marjolein 1995. Understood arguments: A semantic/pragmatic approach. *Lingua* 96: 139–161.
- Goldberg, Adele 2005. Constructions, lexical semantics and the correspondence principle: Accounting for generalizations and subregularities in the realization of arguments. In: Nomi Erteschik-Shir – Tova Rapoport szerk. *The syntax of aspect*. Oxford: Oxford University Press, 215–236.
- É. Kiss Katalin, 2012. Null pronominal objects in Hungarian: A case of exaptation. *Acta Linguistica Hafniensia* 44: 192–206.
- Iten, Corinne – Marie-Odile Junker – Aryn Pike – Robert Stainton – Catherine Weakling 2005. Null complements: Licensed by syntax or by semantics-pragmatics? *CLA Annual Conference Proceedings* (2005): 1-15.
<http://works.bepress.com/robertstainton/97> Letöltés ideje: 2015. december 13.
- Kertész, András – Csilla Rákosi 2012. *Data and evidence in linguistics. A plausible argumentation model*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer, Ferenc 1990. Noun incorporation in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 40: 149–179.
- Kiefer Ferenc szerk. 1992. *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 299–527.
- Komlósy András 2001. *A lexikai-funkcionális grammatika mondattanának alapfogalmai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Martí, Luisa 2006. Unarticulated constituents revisited. *Linguistics and Philosophy* 29: 135–166.
- Németh T. Enikő 1996. *A szóbeli diskurzusok megnyilatkozáspéldányokra tagolása*. Budapest, Akadémiai Kiadó = *Nyelvtudományi Értekezések* 142.
- Németh T. Enikő 2006. Pragmatika In: Kiefer Ferenc szerk. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 222–261.
- Németh T. Enikő 2008. Az implicit alanyi és tárgyi argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői. In: Kiefer Ferenc szerk. *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 71–128.
- Németh T., Enikő 2012. Lexical-semantic properties and contextual factors in the use of verbs of work with implicit subject arguments in Hungarian. *Intercultural Pragmatics* 9: 453–477.
- Németh T., Enikő 2014. Implicit arguments at the grammar–pragmatics interface: some methodological considerations. *Argumentum* 10: 679–694.
- Németh T., Enikő – Károly Bibok 2010a. Interaction between grammar and pragmatics: The case of implicit arguments, implicit predicates and co-composition in Hungarian. *Journal of Pragmatics* 42: 501–524.
- Németh T. Enikő – Bibok Károly 2010b. A grammatika és a pragmatika interakciója az implicit argumentumok, az implicit predikátumok és az együttes kompozíció vizsgálatában. In: Maleczki Márta – Németh T. Enikő szerk. *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei 7.: Modellek, elméletek és elvek érvényessége nyelvi adatok tükrében*. Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, 197–226.
- Perry, John 1998. Indexicals, contexts, and unarticulated constituents. In: Atocha Aliseda-Llera – Rob van Gabeek – Dag Westerståhl szerk. *Computing natural language*. Stanford: CSLI Publications, 1–11.
- Pléh Csaba 1994. Mondatközi viszonyok feldolgozása: Az anafora megértése a magyarban. *Magyar Pszichológiai Szemle* 50: 287–320.
- Pléh Csaba 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Radford, Andrew 1997. *Syntax: A minimalist introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sperber, Dan – Deirdre Wilson 1986/1995. *Relevance: Communication and cognition*. Cambridge MA – Oxford: Blackwell, 1. kiadás/2. kiadás
- Vicente, Begoña and Marjolein Groefsema 2013. Something out of nothing? Rethinking unarticulated constituents. *Journal of Pragmatics* 47: 108–127.